

BOLALARDA NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Erkayeva Yulduz Bekmurodovna

JDPU sirtqi bo‘lim maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim
yo‘nalishlarida masofaviy ta‘lim kafedrası stajyor o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada nutq madaniyatini shakllantirishning asosiy omillari va yo‘llari haqida ma‘lumotlar yoritib berilgan.

***Kalit so‘zlar:** til va nutq madaniyati, lahja, nutqiy ko‘nikma, nutqiy malaka, nutqiy taqlid, namunali til, madaniy nutqiy tarbiya*

O‘sib kelayotgan bola shaxsining madaniyati uning axloqi, odobi, xulqi, insoniylik sifat va fazilatlari bilan belgilanadi. Bolada shakllanadigan nutq madaniyati madaniy, aqliy, xuquqiy, diniy, iqtisodiy va siyosiy bilimlar zamirida shakllanadi va tarkib topadi. Mazkur bilimlar o‘z navbatida bola shaxsining madaniyatlilik darajasi va ko‘rsatkichlari hamda ulardagi shaxsiy sifat va fazilatlarni kamol topishiga, kelajakda yetuk inson sifatida jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishga imkon beradi. Demak, bola shaxsida madaniyat o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi. U egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar ta‘sirida ro‘yobga chiqadi. Madaniyat - jamiyatning muayyan a‘zosi ya‘ni bola shaxsining turli faoliyati (o‘quv, o‘yin, mehnat) jarayonida to‘plangan barcha ijobiy, aqliy yutuqlar majmuasi sanaladi.

Nutq madaniyati bolaning umuman tilni bilish darajasi bilangina emas, balki adabiy tilni namunali bilishi va undan nutqning og‘zaki va yozma ko‘rinishlarida namunali foydalana olishi darajasi bilan o‘lchanadi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutqiy tarbiyaning mazmunini o‘zaro bog‘langan ikki soha tashkil etadi:

ona tilini (fonetika, leksika, grammatikani) o'rgatish hamda tilni bilish faoliyatida va muloqotda qo'llash usullari. Tilni egallash atrofdagi olam hodisalari va turli xildagi munosabatlar haqidagi bilimlarning kengaygan taqdirda ro'y beradi. Lekin, tilni va nutqni anglab etish vazifasini bolaning imkoniyati darajasida shakllantirish - maktabgacha katta yoshdagi bola tilini rivojlantirishdagi markaziy bo'g'indir. Tilni egallash atrofdagi olam hodisalari va turli xildagi munosabatlar haqidagi bilimlarning kengaygan taqdirda ro'y beradi. Lekin, tilni va nutqni anglab etish vazifasini bolaning imkoniyati darajasida shakllantirish - maktabgacha katta yoshdagi bola tilini rivojlantirishdagi markaziy bo'g'indir. Tilni qo'llash sohasida uchta bo'g'in ajralib chiqadi: atrofdagilar bilan emotsional aloqalarni yo'lga qo'yish; fikrni ifodalash, axborot-matn tuzishni bilish; sherik bilan nutqiy hamkorlikni yo'lga qo'ya olish. Maktabgacha davrdagi katta yoshda kommunikativ havaskorlik sohasi sifatida tengdoshlar bilan muloqot dastlabki o'ringa chiqadi, unda bola o'zining muloqotga bo'lgan ehtiyojini qondiradi, o'zining tilni bilish va ravon nutqni o'stirish va rivojlantirish borasidagi o'z yutuqlarini amalga oshiradi va sherik bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Bolalar nutqini rivojlantirish maqsadida zarur shart-sharoitlarni yaratish uchun tarbiyachi bu boradagi asosiy ishlar yo'nalishlariga amal qilishi lozim:

1. Ravon nutqni rivojlantirish Maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan nutqning ikki shaklini – dialogik va monologik shakllarini ko'rib chiqish lozim. Dialog ikki yoki bir necha so'zlovchining biron-bir vaziyat bilan bog'liq mavzudagi fikrlarining almashinuvi bilan tavsiflanadi.

Bola tug'ilgandan so'ng, ona o'z mehrini alla ohanglariga tushirib, bolasini allalaydi, ovutadi, butun dil isxorlarini eshilib sochilib kuylaydi. Bola alla orqali birinchi navbatda onasini muhabbatini, mehrini sezadi, tovushlar va kuy bilan tanishadi, orom olib yotadi. Ammo bugungi kunda dilni xira qiladigan bir holat borki, aksariyat yosh onalar bolalariga alla aytishmaydi, yoxud alla aytishni bilishmaydi, go'yoki eskicha qarash qabig'ida ish tutadi. Oqibatda buning salbiy ta'siri yillar o'tgach , namoyon bo'ladi. Alla bolada nutqning tezroq vujudga kelishiga yordam

beradi. Masalan, alla ko‘p eshitgan bolalar, beshikda yotgan paytida onasi aytgan alla tembriga mos ravishda tovushlarni chiqarib o‘zlariga-o‘zlari alla aytadilar. Bu o‘z-o‘zidan bolada tovushga taqlidchilikni vujudga keltirib, muloqotga kirishishiga imkon yaratadi. Psixolog olimlarning fikricha, bolani besh-oylikdan boshlab nutqni tushunishga o‘rgata boshlash kerak. Buning uchun bolaga, biror predmetni nomini bir necha marta aytib, takror takror eslatib ko‘rsatish kerak. Bu holat bir necha marotaba takrorlangach, keyingi safar shu predmetni ko‘zi bilan qidira boshlaydi. Bu narsa bolaning kattalar nutqiga tushuna boshlashini bildiradi. Bola nutqini shakllantirishda nafaqat muloqot qilish balki, ularda sensor motorikani shakllantirish ham, samarali natija beradi. Bolada yirik va mayda motorikalarni rivojlantirish, miya faoliyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatib, nutqining rivojlanishiga, tafakkur, idrok, xotiraning shakllanishiga motivatsiya beradi. Bola nutqining noto‘g‘ri shakllanishi va buzilishining yana bir sababi, ikki tilda so‘zlashuv muhitidir. Ayrim ota-onalar farzandini ikki tilni baravar o‘rganishini xohlaydilar va o‘z ona tilida ravon so‘zlay olmagan bolalariga boshqa xorijiy tillarni o‘rgatishga harakat qilishadi. Natijada o‘z ona tilining grammatik qurilishini yaxshi bilmagan bola, o‘zga tilni ham mukammal o‘zlashtira olmaydi, bola nutqida ikki til qorishmasi yuzaga keladi. Na, u tilda na bu tilda aniq va ravon gapira olmaydi. Yoki ota-onalar va pedagog tarbiyachilar bola nutqini rivojlantirishda aniq rejali yondashishi kerak bo‘ladi.

Kattalar bilan bolalarning birgalikdagi so‘z ijodkorligi monologik nutqni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblanadi. Endigina besh yoshga to‘lgan bolalar tanish ertaklarni hikoya qilib berish, voqealar to‘qish, shaxsiy tajribasidan so‘zlab berishga qiziqishni namoyon qiladilar. Katta yoshli odam yo‘naltiruvchi va aniqlashtiruvchi savollarni berish, o‘yin vaziyatlarini yaratish orqali bola tashabbusini qo‘llab-quvvatlashi darkor. Xulosa qilib aytganda, bolaning jismonan va ruhan sog‘lomligi bilan birga nutqining rivojlanganligi ham maktabga tayyor ekanligini bildiruvchi omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbeki'on Respublikasi FA haqiqiy a'zosi M.M.Xayrullaev. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1975, 71-72 b.
2. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbeki'on Respublikasi FA haqiqiy a'zosi M.M.Xayrullaev. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1975, 71-72 b.
3. Y.B.Erkayeva Ta'lim-tarbiya jarayonida milliy qadryatlarning o'rni 20.11.23y
4. Ф.Р.Қодирова. Р.М Қодирова. «Болалар нутқини ривожлантириш назарияси ва методикаси». Т., «Истиқлол», 2006.